

Деветоюнският преврат в Русе

Капка Иванова

Abstract: *The Coup on June 9-th in 1923 in Ruse: The report presents the events and people involved in the preparation of the coup on June 9-th and the subsequent political changes in the city.*

Keywords: *The Coup on June 9-th in 1923 in Ruse, Democratic Union, political parties and organizations in Rousse, Nicola Kyamilev, Hristo Stoyanov, Ivan Hadzhiivanov, Kancho Kanchev, general Panayot Kiselov.*

ВЪВЕДЕНИЕ

В края на 1922 г. Централното ръководство на Военния съюз решава да се извърши преврат срещу правителството на БЗНС. През пролетта на 1923 г. се появяват слухове, че министър-председателят Ал. Стамболийски ще се обяви за президент на републиканска България при освещаването на храм-паметника „Александър Невски“. Това е повод цар Борис III да подтикне ръководството на Военния съюз към по-решителни действия. В подготовката на преврата вземат участие Военният съюз, Народният съговор, ВМРО, БНС „Кубрат“, както и други неотговорни фактори [9, с. 86-89]. Изследователите обстойно са анализирали причините и последиците от преврата, но липсват по-детайлни проучвания за подготовката му и политическата обстановка в отделните градове на страната. В настоящия доклад ще се спира на подготовката на Деветоюнския преврат в Русе и лицата, взели дейно участие в него, както и на политическата обстановка в града непосредствено след свалянето на земеделското управление.

ИЗЛОЖЕНИЕ

През април 1923 г. Военният съюз определя три дати, на които евентуално да се извърши преврата. Изработен е общ план за действие, въз основа на който всеки гарнизон трябва да изготви свой конкретен план, а от 25 май частите да бъдат в „очаквателно положение“.

За подготовката на преврата в Русе са привлечени както членове на Военния съюз (ВС) и Съюза на запасните офицери (СЗО), така също и видни политически дейци. Подборът на лицата, които участват пряко в свалянето на земеделското управление в града на 8-ми срещу 9-ти юни не е случаен. В групата на русенските заговорници влизат преди всичко запасни офицери, фигури, свързани с неотговорните фактори, подбрани представители от Конституционния блок и Националлибералната партия (НЛП). Има данни, че в периода 1920-1922 г. е създаден координационен център, който е бил в тесни връзки с ръководството на СЗО, Военния съюз и щабове на буржоазните партии [6, бр. 8, 18 юни 1921 г.; , бр. 6, 14 май 1922 г.; 7, с. 33-34]. В Русе се наблюдава много добра координация и синхрон в действията на десните сили, представителите на СЗО и ВС. По всичко личи, че е създадена стройна организация между политическите и военните фактори в София и Русе.

В града развива дейност едно от най-многочислените дружества на СЗО в страната. Негови членове са видни политици и общественици, които след преврата от 9 юни 1923 г. заемат ръководни постове. Прави впечатление, че във фонда за издръжка на съюзния печатен орган в „Отечество“ значителни средства постъпват от Русе [6, бр. 101, 10 март 1923 г.]. Финансова подкрепа оказва русенската банка „Гирдап“ [6, бр. 4, 28 април 1921 г.], а постоянен рекламодател е известната фирма „Братя Бъклови“.

С дейността на русенския клон на СЗО е свързан ген. Пантелей Киселов, известен още като „победителят от Тутракан“. След войната той излиза в запас, а на

29 април 1923 г. е избран за председател на СЗО в Русе [6, бр. 112, 27 май 1923 г.]. В новото ръководство на русенския клон подпредседател е запасният полковник Георги Дяков. Същият след Деветоюнския преврат става помощник кмет на Русе [1, л. 253-254]. В ръководството на СЗО като влиза и Иван Хадживанов, който играе важна роля в деветоюнските събития. Хадживанов е уважаван адвокат и общински съветник от листата на НЛП, който се ползва с добър авторитет сред русенската общественост. Освен това е член на Военния съюз и ВДРО. В деня на преврата неговата задача е да попречи на ръководни фигури на БЗНС в града да предприемат отбранителни действия. Под негово ръководство е поставена охрана пред дома на помощник кмета на Русе Спас Николов (БЗНС), а на 10 юни той лично и с охрана го отвежда в сградата на общината за извънредната сесия на Общинския съвет [1, л. 251-252].

Военният съюз успява да спечели за каузата още един виден русенски политически деец – Никола Кямилев. Кямилев е завършил Военно училище и към юни 1923 г. е с чин запасен подполковник. В общинските избори през февруари с.г. е избран за съветник от листата на НЛП. Ползва се с голям авторитет сред политическите среди в града. През април, когато се избира Постоянно присъствие на общината, съветниците му гласуват доверие за помощник кмет, но той си подава оставката [1, л. 251]. Точно по това време Военният съюз определя трите възможни дати за преврата. Може да се допусне, че напускането му е тактически ход, предвид предстоящата подготовка за преврата. В някои източници се споменава, че сутринта на 9 юни управлението на града е поето от Никола Кямилев [2, бр. 27, 9 юни 1927 г.]. Тази информация не е съвсем точна. Без съмнение той е едно от главните действащи лица, което ръководи завземането на градоначалството, но в ранните часове на 9 юни до назначаването на титуляри за временно изпълняващ длъжността градоначалник и околийски началник са определени съответно подполковник Жеков и полковник Петров [5, 10 юни 1923, притурка].

Изборът на Никола Кямилев и Иван Хадживанов сред водачите на заговора в Русе не е случаен. И двамата са членове на Военния съюз, ВДРО, НЛП и СЗО. Като представители на ВДРО имат връзка с неотговорните фактори, а също така и с висшите политически кръгове. Като добър оратор Никола Кямилев е изключително нужен за прокаране на новата политика, която се лансира от Народния съговор и Военния съюз. Осче в първите дни след преврата той започва да организира събрания, на които да възхвалява „делото на 9-ти юни“, идеите и политиката на новите управляващи [5, бр. 467, 25 юни 1923 г.; 6, бр. 119, 28 юни 1923 г.]. Без съмнение в първите два месеца след деветоюнските събития той е главният мотор за изграждане на мрежа от структури на Народния съговор в окръга [5, бр. 485, 17 юли 1923 г.; 7, с. 211,220]. Освен това Кямилев и Хадживанов са водачи на русенската организация на НЛП, а една от задачите на Народния съговор и Военния съюз е привличането на националлибералите към коалицията на „партиите на реда“.

Ръководството на Военния съюз поверява подготовката на преврата в Русе на един от най-доверените хора на генерал Иван Вълков – майор Димитър Порков [10, с. 49]. Според предварителния план превземането на русенския гарнизон е поверено на подполк. Александър Пенев и майор Стефан Йонов. На тях се пада задачата да неутрализират началника на гарнизона полк. Константин Соларов, който не е привърженик на земеделското управление, но и не споделя идеята за въвлечането на войската в политическите борби. Това е и причината да не бъде посветен в тайните на заговора. Очевидно в навечерието на преврата между заговорниците и началника на гарнизона е постигната договореност за действията на русенска територия. Соларов се съгласява да съдейства, но настоява през нощта да не се предприемат никакви действия, докато не се получат вести от София, от които да стане ясно какъв е размерът на събитията [10, с. 46]. Осче към осем часа вечерта на 8 юни са прекъснати телефонните връзки в града. Към 4.30 ч. сутринта на 9 юни

окръжният управител Асен Тодоров и кметът Александър Хаджипетров са забелязани да сноват нервно с файтон из русенските улици. След съобщенията от София за свалянето на правителството на Ал. Стамболийски, полковник Соларов застава окръжният управител да му предаде властта. В 6.30 ч. с негово съдействие русенски журналисти влизат във връзка със столицата и само след броени часове излизат първите специални притурки с разяснения за преврата и състава на новия кабинет [2, бр. 27, 9 юни 1927 г.; 5, бр. 453, 9 юни 1923 г.].

Запасни офицери, съвместно с военни, участват в завземането на градоначалството и полицейските участъци и така с тяхно съдействие е неутрализирана земеделската управа в града. Поради опасения за сформирание на земеделски групи в окръга, които да окажат съпротива в казармите на 5-ти пехотен Дунавски полк са мобилизирани всички запасни офицери и подофицери, забранени са публичните събрания, въведен е вечерен час. За един ден от банките и големите предприятия в града са събрани 350 000 лв. „в помощ на семейства на бедните мобилизирани“ [5, бр. 459, 15 юни 1923 г.]. Всъщност това е явна демонстрация на подкрепа към новия режим и тактически ход за печелене на привърженици. Както беше посочено по-горе някои от големите банкови институции и фирми в града още преди 9 юни финансират под една или друга форма определени кръгове, свързани с подготовката на преврата [6, бр. 4, 28 април 1921 г.].

Цар Борис III подписва Указа за новото правителство по обяд на 9 юни 1923 г. Макар първите заповеди на новия министър на вътрешните работи Иван Русев да носят клеймо от същата дата, най-вероятно те са подписани в следобедните часове на същия ден и реално встъпването в длъжност на новите местни управници е от 10 юни, което е в подкрепа на изложените по-горе факти, че на 9 юни градоначалник на Русе все още не е Кяmilев. Със заповед № 655 на министъра на вътрешните работи за окръжен управител в Русе е назначен запасния капитан Кънчо Кънчев, а със заповед № 656 за градоначалник – Никола Кяmilев [3, бр. 62, 19 юни 1923 г.].

Кънчо Кънчев е адвокат и общински съветник от листата на Радикалдемократическата партия, член на Конституционния блок в Русе, СЗО и ВС. През 1922 г. участва в блоково споразумение за разпускане на комунистическия общински съвет в Русе и е един от главните оратори на Конституционния блок [4, бр. 3222, 9 ноем. 1922 г.].

Ден след преврата е свикано извънредно заседание на Общинския съвет. Общинските съветници са изненадани от присъствието на въоръжени лица в залата, което предизвиква лидерът на комунистите Александър Атанасов да настоява за назабавното им отстраняване [1, л. 251-252]. Кметът Александър Хаджипетров подава своята оставка и тази на помощниците си с думите: *„Преживяваме извънредно важни времена. От името на Постоянното присъствие и групата, която представляваме в съвета, аз слагам моя и на помощниците ми мандат и моля да се приеме оставката, както моята, така и на двамата ми помощници, понеже при новостеклите се обстоятелства и условията в които сме поставени да работим, ние не можем повече да бъдем полезни за общината“* [1, л. 252]. Именно трезвата преценка за ситуацията на кмета Хаджипетров и неговата оставка спомагат за запазването на мира и спокойствието на гражданите. На много места в страната са назначени тричленни комисии, но в Русе след оставката на земеделското ръководство се провежда законен избор за ново Постоянно присъствие. Процедурата за избор на нов кмет е забавена с два дни по настояване на групата на БКП (т.с.), която държи да се спази закона и се постави като точка от дневния ред на следващото заседание на 12 юни. Още в заседанието на 10 юни става ясно кой е фаворитът на новата власт за кметския пост. Активността в изказванията и сведението на общинския съветник от Конституционния блок Христо Стоянов свидетелстват, че именно той ще е кандидатът на десните сили [1, л. 251-253]. В заседанието на 12 юни се състезават две листи – на комунистите,

водена от Александър Атанасов и на Конституционния блок, начело с Христо Стоянов. Първата получава подкрепата на 9 общински съветници, а втората – 10. И така новото Постоянно присъствие на Русе е оглавно от Христо Стоянов с помощници Георги Дяков и Иван Димитров [1, л. 253-254].

В такъв преломен исторически момент е важно да се обърне поглед към позициите, които заемат партийните лидери в Общинския съвет. Без съмнение участието на социалдемократата Димо Казасов в състава на правителството, макар то да не е съгласувано с централното ръководство на партията, дава отражение и в поведението на русенските му съпартийци. След Първата световна война социалдемократическата партия в Русе не се радва на широка подкрепа [1, л. 52-53], но има постоянно представителство в местния парламент. Сред водачите на градската организация не се забелязва стремеж към по-изявена активност и позиции в политическия живот на града. След 9 юни са налице обстоятелства, които благоприятстват активизирането на русенската структура. Още на 12 юни Ст. Иванчев – общински съветник от листата на БРСДП (ш.с.) изтъква, че ще подкрепят новоизбраното Постоянно присъствие „във всички благосклонни начинания, които целят общественото благо” [1, л. 254].

Лидерът на комунистическата група в Общинския съвет Александър Атанасов е един от най-активните оратори. Непосредствено след избирането на Хр. Стоянов за кмет на Русе той заявява: „Страната преживява особени събития, едно преходно време. Налага се групирането на всички допиращи се партии. Предстоят работа и големи грижи на Постоянното присъствие” [1, л. 254]. Поведението на русенските комунисти и техни публични изказвания по-късно говорят, че те са били в течение на готвения заговор. Любомир Златев допуска, че липсата на политически натиск от страна на новото управление към БКТ (т.с) в Русе се дължи на факта, че в ръководството ВДРО, чийто член е градоначалникът Никола Кямилев, влизат и някои местни комунистически лидери [8, с. 83]. Това е напълно възможно, тъй като Русе е един от малкото градове, в които няма репресии срещу комунистически дейци след 9 юни до септемврийските събития. Не може да се пренебрегне и факта, че на публично събрание в края на юни Александър Атанасов и Найдено Киров благодарят на Военния съюз за запазване на реда и спокойствието [5, бр. 455, 11 юни 1923 г.; бр. 471, 29 юни 1923 г.]. На това събрание не е отправен никакъв упрек към заговорниците. Отправен е обаче апел за законни избори.

Земеделската група в Общинския съвет поздравява новото общинско ръководство и декларира, че те ще „подкрепят всички добри намерения” [1, л. 255]. Но след конституирането на местната власт в града започват масови арести на земеделци. Сред тях са бившите народни представители Лазар Богданов, Гено Киряков, Иван Пандов, бившите градоначалници Георги Бахчеванов и Асен Тодоров, бившият кмет Александър Хаджипетров и помощника му Спас Николов, както и много изявени личности от режима на Стамболийски [5, бр. 461, 18 юни 1923 г.]. Разбита е цялата организация на БЗНС в Русе. Срещу мнозина техни представители са предприети поредица от репресивни мерки. Усилва се работата на съдилищата. От една страна се повдигат обвинения за дружбашки терор в изборите и злоупотребии, а от друга за всички е ясно, че това е политическа саморазправа на деветоюнските кръгове. Ситуацията е изключително сложна най-вече за самите съдии, които са под натиска на централната власт. На 22 юни 1923 г. русенският комитет на Съюза на българските адвокати свиква всички адвокати в града на събрание в Окръжния съд за обсъждане на позиция по защитата на „провинените дружбашии”. Адвокатската колегия в Русе излиза със становище да откаже „всякаква правна помощ на всички провинени дружбашии” и „на ония лица, които от 8 юни насам и занаяпред извършват престъпления против законно установената власт” [5, бр. 477, 6 юли 1923 г.]. Тази резолюция не е взета предвид от всички адвокати в града.

Десет дни след преврата в Русе се разпускат всички мобилизирани запасни офицери, подофицери и доброволци. Вечерта деветоюнските кръгове в града организират голям митинг на Александровия площад. Там ген. Пантелей Киселов е посрещнат с бурни овации от множеството. От трибуната той изказва своята благодарност към всички запасни офицери, като им благодари за „изпълнения дълг в тези тежки след промяната на 9 юни дни за Отечеството“ [5, бр. 462, 19 юни 1923 г.].

Една от главните задачите на новите управляващи в Русе е да привлекат членовете и симпатизантите на десните партии под крилото на Народния сговор. Изключително активни са Никола Кямилев, Кънчо Кънчев и Иван Ковачев. Русе е първият град, в който местните структури на ОНПП, ДП и РДП обявяват обединението им. Тази акция е заклеямена от централните бюра, тъй като през м. юли в София се водят нелеки преговори между Съюза на демокрацията и Народния сговор. На 10 август 1923 г. се създава коалицията Демократически сговор. Тази вест е посрещната с голям ентузиазъм в Русе. В изграждането на новата партийна структура в града се включват едни от най-авторитетните политически фигури. Пред тях стои предизвикателството да изградят местни структури на новосформираната партия и спечелят насрочените за м. ноември избори за Народно събрание. На 1 ноември – Денят на народните будители, излиза първият брой на в. „Русенски сговор“, който става печатен орган на русенския Демократически сговор. В изборите за XXI ОНС в Русе Демократическия сговор получава 5139 гласа, БКП (т.с.) – 2320, НЛП – 734 [5, 19 ноем. 1923].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Деветоюнският преврат в Русе слага края на земеделското управление, начело с Александър Хаджипетров. В него участие вземат едни от най-авторитетните политически фигури в града, които в следващите осем години ще имат ключова роля за развитието на Русе и осъществяването на политиката на Демократическия сговор. Важно е да се подчертае, че спокойствието и мира в града около 9 юни и след това се дължи на всички политически и военни фактори, които трезво преценяват ситуацията и не се поддават на крайности.

Архивни материали:

[1] - ДА-Русе, ф. 4 К, а.е. 59, оп.1

Периодичен печат:

[2] - в. „Дунавска трибуна“, Независим ежедневник, Русе, 1927.

[3] - в. „Държавен вестник“, София, 1923.

[4] - в. „Ратник“, Русе, 1922 г.

[5] - в. „Русенска поща“, Информационен ежедневник, Русе, 1923.

[6] - в. „Отечество“, Орган на Съюза на запасните офицери, София.

ЛИТЕРАТУРА

[7] - Георгиев, В. Народният сговор (1921-1923), С., 1989.

[8] – Златев, Л. Вътрешната добруджанска революционна организация 1923-1940, Русе, 2009.

[9] – Куманов, М. За подготовката на Деветоюнския военнофашистки преврат 1923 г., В: Военноисторически сборник, С., 1979, кн. 4.

[10] - Марков, Г. Парола „Сабя“. Заговорите и превратите на Военния съюз 1919-1936, С., 1992.

За контакти:

Капка Иванова, e-mail: kapka77@mail.bg

Докладът е рецензиран.